

Gailiti retseptsiooni kontrastid ja lüngad

Lugusid Mr. Ge'st, August Gailitist. Koostanud Hando Runnel, toimetanud Leino Pahtma. Tartu: Ilmamaa, 2020. 380 lk.

Ilmamaa on ainus kirjastus, mis järjepanu toob taas käibele unustatud tekste, ning niisugune visadus väärib imetlust ja tunnustust. „Lugusid Mr. Ge'st, August Gailitist” on tuumakas retseptsioonikogum, sisaldades August Gailiti (1891–1960) loomingu käsitlusi ja üksikuid kõnelusi, samuti ühteist mälestuslikku ja biograafilist. Tekstid on valdavalt ilmunud aastail 1910–1961 ehk alates Gailiti esikteosest „Kui päike läheb looja” kuni Valev Uibopuu ja Bernard Kangro koostatud mälestusteoseni „August Gailit 1891–1960”, kust pärineb kolm isiklikest kontaktidest lähtuvat lugu raamatu lõpuosas. Kolm teksti on hilisemad: Arvo Mägi saatesõna „Muinasmaa” kolmandale trükile (1965), mis on õieti mälestusteoses ilmunud artikli „August Gailit lõpuni” laiendus (selle täies mahus avaldamine siinses kogumikus ei tundu sugugi tarvilik, sest raamatu lõpus poleks vaja enam nii ulatuslikke ekskursse üldisse kultuuriellu ja XX sajandi alguse kirjanudslukku); Endel Nirgi 1985. aastal ilmunud põhjalik käsitus Gailiti „maailmanägemise eripärast” tema kolme tuntuma romaani põhjal (see esindab ainsana kodumaist kirjandusteadust pärast Teist maa-

ilmasõda) ning Gailiti õetütre Rutt Eliaseri perekondlikel seikadel põhinev lugu onust tema 100. sünniaastapäeva puhul (1991). Viimane paneb raamatule punkti, avanaguks on Bernard Kangro napi andmestiku kiuste¹ mahukas biograafiline ülevaateartikkel „Noor Gailit” kirjaniku päritolust, noorusmaastikest ja -aastatest. Muu hulgas esineb seal justkui hoiatav täheldus ka kõnealuse kogumiku lugejale: Gailiti avalikku kuvandit kippus iseloomustama tema „bravuurne ning näiliselt kõigegea karussellitav ja uperpallitav looming”, mis „lisas üldsuse teadvuse pilti jooni, mis olid kirjanduslikkude kujude, mitte nende autori omad” (lk 38). Gailitit kui inimest mäletati aga hoopis olevat „oma näilise elavuse ja aktiivsuse juures kaunis kinnise iseloomuga” (lk 277) ning „üleoleku ja üsna pinnalisena näiva muretuse” varjus igatsevana, ootuses abituna, tundliku ja hellana (lk 287).

Loomekäsitus leidub nii pilavat mahategemist, semukriitikat, lustakaid ümberjutustusi kui ka empaatilisi süvaanalüüse. Selles mõttes on raamat kahtlemata mitmekülgne ja huvitav. Esiteks näitab see Gailiti arenguteed: tema esikteos oli üldiselt

¹ „Üleliigseks pidas ta [Gailit] huvi oma isiku vastu isegi siis, kui temalt paluti eluloo- kirjeldust teatmikule „Eesti avalikud tegelased”. Gailit saatis vastuseks lõbusa postkaardi, kus soovitas tema kohta andmeid küsida politseijaoskonnast.” (Viiuldaja karussellil. August Gailit Tammsaare juures. Näituse kataloog. Tallinna Linnamuuseumi väljaanne, 2009, lk 8.)

„vaid sõbraliku tögamise aineks”, nagu on öelnud Henrik Visnapuu (lk 29), ja Villem Grünthali hinnangul „rõve, õõs ja võlts” – lugemise järel oli „tundmus nagu oleks tahtnud raamatu kirjutaja enese rüüstatud meeltega lugeja närvidele vasaratega muusikat teha” (lk 43). Veel 1927. aastal märkis Visnapuu, et „[e]nam kui keegi teine on Gailit pidanud töötama üldise eitamise kiuste, saades mükse siit ja säält” (lk 121). Ometi tegi ta kirjanduslikus arengus „hiigla pika edusammu” (lk 101), edenedes nii „kunstipärasusel” kui ka „ideede-ilma” poolest (lk 133), nõnda et sai omal ajal meie tõlgituimaks kirjanikuks, kelle tugevuseks peetakse ennekõike nauditavat, „rütmiliselt lainetavat” (lk 129) stiili, „mis võib vallutada peagu „ilma sisutagi”” (lk 208), samuti sädelevat fantaasiat ja ebaharilike tegelastüüpide väljajoonistamist. Teiseks toob raamat hästi esile selle, kuidas Gailiti isepärase loomingu retseptisioon on ajapikku saanud üle Siuru-eelsest ja -aegsest tõrksusest ning jõudnud täie tunnustamise ja kaasamõtlemiseni – ja ikkagi jäänud avatuks, nagu nendib Endel Nirk: „Kirjanik, kelle teoste jaoks pool sajandit hiljemgi alles õigeid võtmeid otsitakse, igatahes veel vananenud ei tohiks olla” (lk 360).

Paraku on „Lugusid Mr. Ge'st” mõneti ka näide, mismoodi mitte välja anda väärtuslikku kirjandusloolist raamatut.

Kui hiljuti märkis Cornelius Hasselblatt, et „[t]eatavasti pole praegusel pildiajastul enam võimalikki ilma pildideta raamatuga lagedale tulla”,² siis kirjastus Ilmamaa ujub sageli vastuvoolu (ja see on ainult üks asjaolu, mis põhjustab tunde, nagu oleks Ilmamaa raamatute väljaandmise kultuur trotslikult, ehk koguni provotseerivalt kinni kusagil ammuses ajas). Ka Gailiti-käsitluste kogumik ei paku silmailu peale pilku püüdvat kaane. Olgu tekst kui

tahes sisukas ja kõitev, ikka on toredam lugeda, kui mingeid episooide ja ekskursse on rikastatud pildivalikuga. Oleks ju hea teada, milline oli see „kirjaniku leonidandrejevliku kahara ševalüüriga portree” (lk 276), millega oli ilustatud Gailiti debüütteos ja millise asjaolu omaaegne arvustus hindas erakordseks (lk 28–29), võõristust tekitavaks (lk 43),³ või milline nägi välja raamat, mis „tõmbab oma meeldiva välimusega kohe silmad enese peale” (lk 45). Rääkimata Gailitist kui tänuväärselt materjalist karikaturistidele jne.

Raamatuga on taotletud ladusust, lihtsasti loetavust – n-ö akadeemilist kribukrabu on hoolega välditud, ent just see teeb nõudlikuma lugeja rahutuks. Tollaste iseloomulike sõnade kirjutusviisi („kultura” jms, *gi-* ja *ki-*liide, kokku-lahkukirjutus jne) on muidugi tasandatud, ent ikka jääb väike ebajärjepidevuse mulje. Samuti ei oleks algteksti ega omaaegset kriitika poeetikat kuidagi kahjustanud mõistmise hõlbustamiseks tarvilike komade lisamine (või häirivalt üleliigsete eemaldamine) ning nimede pruugi ühtlustamine (ühes ja samas tekstis üht ja sama teost tsiteerides esineb kord Kampmann, kord Kampmaa, lk 12 ja 17). (Tekstide esmatrükkides puudunud pisiapsakaist on mõni isegi lõbus ja seetõttu nõrritamise asemel hoopis aktiveerib tähelepanu, nt „Niparnaadi” lk 104, „M. Metsaurga” lk 124, „eriomandus” lk 192, „kangelaeks” lk 161.) Tõrkeid tekitab juba tiitellehe ja sisukorra lahknemis: esimesel on autorite nimed kenasti avatud, teises jäädud pseudonüümide või initsiaalide juurde, mis häirib juhul, kui järjekorras on kaks teksti samalt autorilt, ühel juhul pärisnime all, teisel juhul muul kujul (viimane on avatud raamatu lõpus ilmutamisandmetes). Ja häirivalt mõjub seegi, et ilmselt tehnilise ühtlustamise eesmärgil on

² C. Hasselblatt, Me kõik oleme hiidlased! – Keel ja Kirjandus 2020, nr 6, lk 534.

³ Selle portree leiab nt raamatust „August Gailit 1891–1960. Mälestusteos” (Lund: Eesti Kirjanike Kooperatiiv, 1961, lk 87).

arvustuste algustest kaotatud ära käsitletava teose ilmumisandmed.

Raamatul puudub saatesõna, mis selgitaks väljaandmispõhimõtteid, üleüldse raamistaks teost ja tekstivalikut. Ma ei kahtle, et koostajal on olnud selge idee just niisuguseks tekstivalikuks, ometi võib tekkida küsimusi: näiteks miks on välja jäänud hulk kriitilisi käsitlusi⁴ või miks on kaasatud paar Siuru ülevaatelugu (lk 47–57), kus Gailitist on märksa vähem juttu kui nt Bernhard Linde artiklis „Vene mõju Eesti kirjanduses”⁵, milles esinevat vänetorinat Gailiti keelekasutuse ja venepärase sisu üle („suured sümboolid kole suurtes sõnades, palju efekti, tunde tühjus [...] Kõik on hale-magus-vänge efekti peale ehitatud”) ei ole kõnealusel kogumikus taastatud. Kui Siuru kajastust põhjendab seltskondlik lävimine, siis on kummaline Gailitiga lähedalt kokku puutunud Tammsaare häälte puudumine kogumikust. Kuigi tösi, Tammsaare kriitika nt „Saatana karusselli” (1917) kohta – puudub „sisemise tungi paratamatus”, vajaka on „vaimlist ja hingelist kontsentratsiooni”⁶ – on väljendunud üsna napi lõiguna, sama napilt, nagu on Gailiti loomingut puudutatud raamatusse

⁴ Kõnealusel kogumikust mitme mahategeva arvustuse puudumist märgib Aivar Kull, hinnates seetõttu raamatu pidulik-pühapäevaseks. **A. Kull**, August Gailit kriitika risttuules. – ERR-i kultuuriportaal. <https://kultuur.err.ee/1077258/arvustus-august-gailit-kriitika-risttuules> (22. IX 2020). Aga üks või ju mõelda ka ses suunas, et n-ö pühapäevanus on taotluslik – resoneerimaks Gailiti loominguga. Nagu märkis Marta Sillaots „Karge mere” asjus: „[...] väliselt on kõik usutav ja töepärane, väliselt on kõik argipäevane. Seesmiselt aga valitseb teoses pühapäev, valitseb unelm ja romantika” ning teose vorm ja sisu moodustavad „[n]atuke ebatavalise, aga seda meeldivama terviku – oma romantilises kauniduses pühapäevaseks mõjuva terviku” (lk 194, 196).

⁵ Eesti Kirjandus 1911, nr 5, lk 177–182.

⁶ **A. H. Tammsaare**, Kirjandusepõllult. – Uus Päevaleht 3. I 1918, lk 1.

kaasatud Siuru-ülevaateis. Aga kogumikku võinuks küll rikastada Helmi Elleri sümpaatne kaasamõtlev arvustus⁷ „Kas mäletad, mu arm?” I ja II osale kui „Eesti kohtade ja looduse taasteretamistele” (ilmunud vastavalt 1951 ja 1955), tasa-kaalustamaks arvustusliku ja mälestusliku suhet raamatu pagulasretseptiooni osas.

Kui raamat ka ei sisalda mõne omaaegse kriitikadialoogi teist poolt, oleks võinud K. A. Hindrey arvustuse juures Gailiti „Muinasmaale” (1918) mainida joone allgi, et sellele on Richard Roht reageerinud artikliga „Eesti iseloomud ja „Muinasmaa”⁸, milles ta rõhutab Gailitit liig Hamsuni-mõjuliseks hindava Hindrey lähenemise ühekülgust ja Gailiti romaani üht teist tahku: seda, kuidas Rohu hinnangul on Gailit toonud eesti kirjandusse „esimese selge reaalse (ning mitte-reaalse – kuidas keegi soovib) naise üleüldistüübi”, kes on „vähe jumalik, vähe kuratlik, vähe tundlik, vähe valelik, vähe sentimentaalne, vähe romantiline, vähe ah ja oh, kõike vähe, kuid üleüldse aga õige reaalne olevus” ja alati praktilisem „kui nõndanimetatud praktiline mees. [...] Seda naist võib iga kirjanik tarvitada kui elavat mudelit, võttes seda joont, mis talle rohkem meeldib. [...] Tema kaudu võib Eesti koolides noori inimesi õpetada naist tundma, nii nagu neid seni Eugen Onegini kaudu õpetati teatud sorti mehi tundma.” Sellegi teksti kaasamine laiendanuks raamatus ilmnevat diskussioonide haaret, eriti kui kõrvale lugeda hinnanguid, mille järgi on Gailit esitanud naist ikka „tiirasuse ja igasuguse sugulise jõhkru kehasusena” (lk 102–103).

Seesugune teos ei pääse mõistagi kommentaarideta. Antud juhul aga puudutavad need peamiselt vaid võõr- või harvikeelendeid (ja on esitatud ebasüsteemaatili-

⁷ **H. Eller**, Tagasi vaatav Gailit. – Tulimuld 1956, nr 5, lk 219–220.

⁸ Postimees 8. VI 1918, lk 6.

selt, st harilikult joone all, aga mõnikord, nt lk 45, teksti sees nurksulgudes, mis võib tekitada kahtluse, et tegu on juba omaaegse väljaande lisandusega). Ent ka paljud sisulised seigid väärinuks täpsustusi, laiendusi ja huvilist lugejat edasi juhatavaid viiteid. Ühe juhusliku näitena toon lause lk 92, kus August Alle kirjutab: „Oma kirjaniku karjääri alustas Gailit „Muinasmaaga”, mida Henrik Visnapuu oman jalustrabavan arvustusen „Postimehe” joone all Julius Caesari „De bello Gallico’ga” (!) võrdles.” Seda Visnapuu arvustust „Muinasmaa” kohta siin vaadeldavast kogumikust ei leia ega leia ka Digarist pärast kui tahes pikka otsingut. Sel lihtsal põhjusel, et niisugust arvustust ei ole olemas: Visnapuu ütles need sõnad Jaan Oksa „Tumeda inimeselapse” (1918) kohta ja hoopis ajalehes Vaba Maa ilmunud proosaülevaates⁹ – kumma-

line on jätta niisugune lause raamatus ilma vähimagi kommentaarita.

Igasugu mälestuskogumikke on ilmunud ju küllaga, aga koondada ühtede kaante vahele ühe kirjaniku retseptsoon on omaette huvitav ja äärmiselt kiiduväärt ettevõtmine, ei meenugi teist sellist teost, mis oleks nõnda hõlmav (enesestki mõista ei saa sarjas „Etüüde nüüdiskultuurist” ilmunud ühe autori retseptiooni kogumikud olla (veel) nii hõlmavad). Ent eeltoodud asjaolude tõttu jääb paratamatult mulje, et iseenesest väärtusliku kogumiku koostamist ja toimetamist ei ole juhtinud mitte „tahtlik teisiti tegemine”, mis „oli Gailiti pärusvaldkond” (lk 344), vaid ikka hooletu roidumus. Mõne eheda entusiasti või Gailiti uurija käe all oleks kogumik saanud kahtlemata märksa täielikum ja mahlakam.

⁹ H. Visnapuu, Eesti proosa 1918. – Vaba Maa 5. II 1919, lk 2. Täna selle selgituse ja viite eest Aivar Kulli.

BRITA MELTS